

Agonális világvázlatok vagy bummbummok?

Bernáth László – Kocsis László (szerk.) *Az igazság pillanatai?*

Metafilozófiai válaszok a szkeptikus kihívásra.

Budapest, Kalligram. 2021. 464 oldal, 3990 Ft.

I.

Sajátos, máshoz nehezen hasonlítható könyv lett *Az igazság pillanatai?* – *Metafilozófiai válaszok a szkeptikus kihívásra*. Tózsér János 2018-ban jelentette meg *Az igazság pillanatai – Esszé a filozófiai megismerés sikertelenségéről* c. művét, mely igen-csak felkavarta a hazai filozófia állóvizét.¹ Szkeptikus metafilozófiája nem hagyta szó nélkül filozófustársait, kik előbb egy válaszkonferencia keretében, majd az itt tárgyalt válaszkötet tanulmányaiban fogalmazták meg hozzászólásaikat, ellenvetéseiket. Ezek – 22 darab! – kivétel nélkül értő, releváns, átgondolt kontribúciók, melyek összességében kellően sokszínűvé teszik a kötetet.² Ez már önmagában is *novum*, pláne úgy, hogy Tózsér a könyv utolsó

fejezetében reagál az őt ért kritikákra. Ezekben a vitákban megszokhattuk, hogy a séma általában a következőképp fest: miután F₁ kifejtette álláspontját, arra F₂, F₃, F₄ stb. reagál, majd F₁ elmondja, hogy F₂, F₃, F₄-nek azért nincs igaza, mert stb. stb. Nos, ebben az esetben valami üdítően más zajlik. Tózsér ugyanis több, elméletének alapjait megingató ellenérvet elfogad, s így *radikálisan* újragondolja pozícióját. Ez a revízió késztette arra, hogy egy teljesen új könyvben fejtse ki álláspontját³ – tulajdonképpen ennek rövid vázlatát adja a kötet végére írt tanulmánya. Épp emiatt határoztam úgy, hogy a pontosság kedvéért az alábbiakban Tózsér nevéhez indexikus kiegészítést biggyesztek: beszéljünk Tózsér₂₀₁₈-ról és Tózsér₂₀₂₁-ről; erre már csupán azért is szükség van – félreértés ne essék, ezt minden szarkazmus nélkül mondom! –, mert látván az idők és ideák turbulenciáját, ki tudja, milyen filozófiai álláspontot hoz el majd például Tózsér₂₀₂₅.⁴

¹ A vitának fontos előzménye volt a 2010-es években, a *Magyar Filozófia Szemlében* zajló eszmecsere, mely szintén Tózsér egy vitaindítójával vette kezdetét. Ennek darabjai a következők: Tózsér 2013a, Forrai 2013, Mekis – Sutyák 2013, Schwendtner 2013, Tózsér 2013b, Demeter 2014, Farkas 2014, Molnár 2014; Tózsér 2014a, Tózsér 2014b.

² Egyetlen komolyabb hiányérzetem az, hogy egy hozzászólás sem érkezett a „kontinentális hagyomány” felől, holott úgy gondolom, mind a fenomenológia, mind a posztstrukturalizmus irányából érdekes adalékokkal lehetne szolgálni Tózsér metafilozófiájához.

³ Tózsér 2023 (Megjelenés előtt).

⁴ Amikor az alábbiakban indexikus kiegészítés nélkül beszélek Tózsér'-ről, akkor olyan álláspontokról van szó, melyeket mind Tózsér₂₀₁₈, mind Tózsér₂₀₂₁ oszt.

II.

Röviden eleveintsük fel, mik voltak Tőzsér₂₀₁₈ szkeptikus érvének lépcsőfokai:

(1) A filozófia sikertelen episztemikus vállalkozás – a filozófia episztemikus hagyományához tartozó filozófusok nem oldották meg a szubsztantív filozófiai problémákat, nem prezentáltak kényszerítően igazolt szubsztantív filozófiai igazságokat.

(2) A filozófia episztemikus sikertelenségének legjobb magyarázata: a filozófia igazságkereső és igazoló eszközei alkalmatlanok szubsztantív filozófiai igazságok kiderítésére és szubsztantív filozófiai tézisek kényszerítő igazolására – a filozófusok szubsztantív igazságok kiderítésére és szubsztantív filozófiai tézisek kényszerítő igazolására alkalmatlan eszközökkel keresik az igazságokat és igazolják szubsztantív filozófiai téziseiket.

(3) Ha a filozófusok szubsztantív igazságok kiderítésére és szubsztantív filozófiai tézisek kényszerítő igazolására alkalmatlan eszközökkel keresik az igazságokat és igazolják szubsztantív filozófiai téziseiket, akkor a filozófusok nem lehetnek racionálisan a szubsztantív filozófiai téziseik igazságában.

Következésképpen:

(K1) A filozófusok nem lehetnek racionálisan a szubsztantív filozófiai téziseik igazságában.

Továbbá:

(4) Ha a filozófusok nem lehetnek racionálisan a szubsztantív filozófiai téziseik igazságában, akkor a filozófusoknak episztemikus kötelességük felfüggeszteni a szubsztantív filozófiai vélekedéseiket.

Következésképpen:

(K2) A filozófusoknak episztemikus kötelességük felfüggeszteni a szubsztantív filozófiai vélekedéseiket.⁵

Tőzsér₂₀₁₈ egyik legfontosabb célkitűzése – elkerülendő az öncáfolást – az, hogy úgy érveljen a filozófia sikertelensége és az ítélet-felfüggesztés kötelessége mellett, hogy annak premisszái ne filozófiai téziseken, hanem truízusokon (nyilvánvaló igazságokon) és

⁵ Tőzsér 2021. 441–442. (Tőzsér 2018. 166–167 alapján, szigorúan jelentéstartó módon újrafogalmazva.)

empirikus tényeken alapuljanak, elérve ezzel azt, hogy így bizonyos értelemben kívülről aváskodjon be a filozófia berkeibe. Ez a stratégia azonban alighanem lehetetlen, így az érv ebben a formájában kezdettől fogva kudarcra van ítélve: Tőzsér₂₀₂₁ ezt készséggel és minden megkötés nélkül el is ismeri.⁶ Számos tanulmány tárgyalja, hogy miért tekinthető Tőzsér₂₀₁₈ szkeptikus érve hibásnak, öncáfolónak: (1.) nem léteznek olyan truízusok, empirikus tények, melyekről evidensen állíthatjuk, hogy nem-filozófiai természetűek lennének (így a konklúzió szerint nem hihetünk a premisszáik igazságában);⁷ (2.) nem lehet metafizikai szkepticizmust sem robusztus metafizikával, sem anélkül plauzibilisen elővezetni;⁸ (3.) egy konzekvens metaszeptikus nem szólíthat fel semmire, hanem fel kellene függeszteni ítéletét azzal kapcsolatban, mi a teendő az episztemikus kudarcral való szembesülést követően.⁹ Ezek a pontok persze a lehető legmélyebben összefüggenek, tulajdonképpen mind a szkeptikus pozíció önellentmondásos helyzetéből fakadnak. Hogy egy Tőzsér által is jól ismert vers sorait parafrázáljam: *ügyeskedhet, nem fog a szkeptikus egyszerre kint s bent egeret.*¹⁰

III.

Csakhogy ezzel korántsem tekinthetjük elintézettnak a dolgot – állítja Tőzsér₂₀₂₁, és úgy látom, ebben teljesen igaza van. Hiába látjuk ugyanis be, hogy a szkeptikus érv öncáfoló, attól még a Tőzsér által feltett kérdés nekünk szegeződik: *mit kezdünk filozófiai hiteinkkel a permanens disszenszus, avagy a filozófia episztemikus kudarcának fényében?* Szembesülve korábbi nézetének tarthatatlanságával Tőzsér₂₀₂₁-nek nincs feloldása, önértelmezése szerint egyfajta aporetikus állapotba került – de úgy látja, jó érvei vannak azzal kapcsolatban, hogy talán mások sem

⁶ Tőzsér 2021. 421 skk.

⁷ Kocsis 2021. 75; Márton 2021. 152–153; Szabó L. 2021. 168; Schmal 2021. 237–242; Bernáth 2021. 296.

⁸ Herpai 2021. 67; Bárány 2021.187; Schmal 2021. 237–242; Bernáth 2021. 296–298.

⁹ Márton 2021. 163; Paár 2022. 262.

¹⁰ Aki nem ismerné, az *Észmélet*-vitára gondolok. Az epicentrum: Tőzsér 2016.

tudnak meggyőző válasszal előrukkolni. A probléma a következő kérdések körül forog: Hogy értjük azt, hogy a filozófia episztemikus vállalkozás? Egyáltalán, milyen filozófiai tudás bírására képes az ember? Vannak-e konklúzív érvek és szubsztantív igazságok a filozófiában? Ha nem, mi a teendő? Mit jelent racionálisnak lenni ebben a helyzetben? Rendelkez(het)ünk-e episztemikus felelősséggel filozófiai hiteinkért? Ezeket aligha válaszolja meg önmagában az, ha leleplezzük a szkeptikus pozíció öncáfoló mivoltát.

A tanulmányok egyik legbeszédesebb rokonsága az, hogy azok, akik nem – vagy csak részben, módosítva – osztják Tőzsér₂₀₁₈ álláspontját, szinte kivétel nélkül szerepeltetnek egy érvet, amelynek nagyjából ez a sémája: „Tőzsér₂₀₁₈-nak igaza van abban, hogy 'p', csakhogy ez nem *anomália*, mint ahogy ő gondolja, hanem éppen ez a *normális* állapot.” Egy ilyen szerkezetű érv egészen különböző jelenségcsoportok kapcsán előjön. A teljesség igénye nélkül a legfontosabb példák: Demeter Tamás azt írja: „[...] a disszenzus és az a tény, hogy a filozófiai viták a mélyükön racionális argumentáció révén eldönthetetlenek, nem fogyatékosságnak tűnik, hanem adottságnak, amely abból fakad, hogy intuíciónk különbözőképpen működnék és különbözőképpen reagálnak érvekre.”¹¹ Kocsis László így fogalmaz: „készséggel elismerem, hogy a filozófiában nincsenek és nem is voltak soha konklúzív érvek.”¹² Sutyák Tibor szerint a disszenzusban „nincs [...] semmi furcsa. Ez az abduktív magyarázatkeresés velejárója. Az evidenciák készlete és a szakmai jártasság együttesen is aluldeterminálják a magyarázatokat; egyazon jelenségcsoportra több, egyaránt elfogadható magyarázat is lehetséges.”¹³

¹¹ Demeter 2021. 27.

¹² Kocsis 2021. 75, 83.

¹³ Sutyák 2021. 121.

Barcsi Tamás úgy látja: „[...] az az állapot, amelyet Tőzsér episztemikus skizofréniának nevez, a filozófus normális állapota: kitart elmélete mellett, de cseppet sem biztos abban, hogy kimondta a végső szót az adott kérdésben.”¹⁴ Márton Miklós eképp fogalmaz: „nyugodtan tudomásul vehetjük, hogy a filozófiai nézeteink ebben az értelemben tényleg nem igazoltak, és így normatív nem is hihetünk bennük – a szónak abban a technikai értelmében, amit Tőzsér bevezet.”¹⁵ Schmal Dánieltől ezt olvassuk: „[...] permanens krízisben vagyunk. Mondhatnánk, a filozófus számára ez a normáltudományos állapot, voltaképpen az anomáliák jelenléte, a megbízható paradigmák hiánya a természetes.”¹⁶ Hankovszky Tamás pedig azon a véleményen van: „[...] alapvetően azért nem értünk egyet, mert másmilyenek vagyunk.” Megkülönböztet minket „személyes nézőpontunk és az evidenciáknak ebből fakadó értelmezése, amely értelemszerűen nem univerzális és nem is válhat azzá. [...] Egy egymás megbecsülésére épülő dialógusközösségben az igazság antinomikus természetűe *végső tény*.”¹⁷

Világos tehát, az egyet nem értés abból fakad, hogy bizonyos területek kapcsán döntően más a helyzetértékelése, viszonyítási mércéje Tőzsér₂₀₁₈-nak és vitatársainak.¹⁸ Így ugyanazon fogalmak valójában egészen másra utalnak egyik s másik elméletben. A következőkben egy metafizikai osztályozást kívánok felvázolni, mely – én legalábbis úgy látom – hasznos támaszul szolgálhat a kialakult

¹⁴ Barcsi 2021. 135.

¹⁵ Márton 2021. 161.

¹⁶ Schmal 2021. 243.

¹⁷ Hankovszky 2021. 280, 286. (Kiemelés az eredetiben.)

¹⁸ Természetesen számos esetben Tőzsér₂₀₁₈ vitapartneri között is igen komoly disszenzus uralkodik egy-egy központi kérdés kapcsán.

diskusszióhoz, és rávilágít a viszonylagosságok eredetére. Különböztessük meg a filozófia két paradigmáját, melyek a filozófia-csinálást egészen különböző játékszabályok mentén képzelik el: a *klasszikust* és a *posztklasszikust*.¹⁹ Definícióim a következők:

A klasszikus paradigma szerint a filozófia olyan episztemikus vállalkozás, melyet az ember, egy episztemikusan (potenciálisan) jól felszerelt lény végez. A filozófus konklúzív érvek lefektetése által szubsztantív igazságokra juthat. Akkor és csak akkor racionális kitartania filozófiai vélekedése mellett, ha kényszerítő erejű érvekkel tudja azt igazolni – vélekedéseiért ugyanis episztemikusan felelős.

¹⁹ Ha elfogadjuk, hogy (1.) a filozófia episztemikus vállalkozás, (2.) a filozófiai problémák értelmeseek (vagyis nem osztjuk a kései Wittgenstein álláspontját), és (3.) a Tőzsér²⁰¹⁸ által képviselt szkepticizmus öncáfoló, vagyis tarthatlan álláspont, akkor úgy látom, e felosztás univerzális és exklúzív. Így összevetve ezt a Tőzsér által felvázolt négy válaszlehetőséggel azt kapjuk, hogy a klasszikus megközelítés a filozófia hagyományosan uralkodó felfogásával, a posztklasszikus pedig az ún. *equilibrizmussal* azonosítható. (A klasszikus megközelítést – amelyet ez az attitűd jellemez: „bár disszenzus uralkodik, *nekem* sikerült kényszerítő érveket felhoznom álláspontom mellett” – *Az igazság pillanataiban* Tőzsér episztemikus vakságnak, új könyvében pedig „I am the only one”-nézetnek nevezi. Ehhez lásd Tőzsér 2018. 200; Tőzsér 2021. 429–431; ill. Tőzsér 2023). A klasszikus paradigma képviselői a Nagy Filozófusok: Platón, Descartes, Spinoza, Kant stb. A posztklasszikus paradigma képviselőit nehezebb lenne listába gyűjteni, már csak azért is, mert ez a metafizológiai megközelítés igen sokszor csak rejtett előfeltevésként működik náluk. Azonban nagyon úgy tűnik, a kortárs analitikus filozófiában egyre népszerűbb ez a metafizológiai paradigma. Lásd Bernáth László – Tőzsér János 2021.

A posztklasszikus paradigma szerint a filozófia olyan episztemikus vállalkozás, melyet az ember, egy episztemikusan rosszul felszerelt lény végez. A filozófus nem tud konklúzív érveket lefektetni, s így szubsztantív igazságokra sem juthat. Kényszerítő erejű érvek nélkül is racionális kitartania filozófiai vélekedése mellett – vélekedéseiért nem kell episztemikus felelősséget vállalnia.

IV.

Kezdjük az egyetlen dologgal, amelyben a két paradigma osztozik: mind a klasszikus, mind a posztklasszikus paradigma szerint a filozófia episztemikus vállalkozás. Ez annyit tesz, a filozófia célja nyelvileg formált igazságok kimondása *arról, hogy a dolgok hogy vannak. Az igazság pillanataiban?* –ban többen is tagadni kívánják ezt, ám úgy látom, Tőzsér sikeresen mutatja ki, hogy nem tűnik tartható álláspontnak az, hogy semmilyen episztemikus karaktere ne legyen filozófiai elméleteinknek.²⁰

Az egyik megközelítés – melyet Demeter Tamás és Pete Krisztián képvisel – szerint a filozófia célja nem igazságok kimondása, hanem inkább bizonyos szemléletmódok, perspektívák kialakítása, öszszecsiszolása. Csakhogy – mint Tőzsér felhívja rá a figyelmet – vagy tulajdonítunk ezeknek a szemléletmódoknak valamiféle igazságtartalmat (és ekkor visszaküszik az episztemikus karakter), vagy tényleg csak

²⁰ Több szerző is kifejezi határozott egyetértését ezzel kapcsolatban: Sutyák ezt írja: „A filozófia episztemikus vállalkozás, igen.” Sutyák 2021. 130. Schmal pedig így fogalmaz: „[...] nehezen vitatható állításnak tekintem, hogy a filozófia episztemikus vállalkozás, hiszen bármilyen egyéb célja van is ezen kívül, annak elérésében kitüntetett szerepe van az érveken alapuló megismerésnek.” Schmal 2021. 236.

egy termékeny munkahipotézisnek tartjuk – ekkor viszont a filozófiai kérdések valójában semmiel sem lesznek fajsúlyosabbak mondjuk egy számítógépes játék szabályainál. Tőzsér intuíciója az, hogy utóbbi elképzelés nem festi le valósan azt a helyzetet, amit a filozófiai problémák betöltenek az emberek életében: ki bizonytalanul, ki bizonyossággal, ki fölkészülten, ki fölkészületlenül, de majd’ mindannyian rendelkezünk filozófiai vélekedésekkel azzal tekintetben, hogyan is vannak a dolgok valójában.

Egy másik megközelítés – ennek Barcsi Tamás ad hangot – a filozófia episztemikus karaktere helyett annak terapeutikus funkcióját tartja fontosnak. Egyetértve Tőzsérral azonban én is úgy látom: nincs terápia diagnózis nélkül, a diagnózis pedig szükségszerűen episztemikus tevékenység.²¹ Elég ha az *Államra* – végcélját tekintve egy *par excellence* „hogyan éljünk?” típusú műre – gondolunk. Ebben a dialógusban Platón – egyebek mellett – épp azt demonstrálja, hogy a jó / igazságos / helyes élet mibenlétéhez *csak* filozófiai terméshetű (elsősorban metafizikai) elmélkedéseken, vagyis episztemikus tevékenységeken keresztül juthatunk. A kötetben Bekő Éva buddhizmusról szóló tanulmánya is jó példája annak, hogyan tud szétválaszthatatlanul összefonódni az episztemikus és terapeutikus mozzanat egy filozófiai programban.

V.

Innen kezdődnek a bonyodalmak. Amellett kívánok érvelni, hogy a két paradigma gyökeres különbözősége végső soron abból fakad, hogy egy lényegi szempontból egészen mást tartanak arról, *mi az ember*. Ahhoz a gondolathoz szeretnék kapcsol-

lódni, melyet sokan és sokféleképpen megfogalmaztak már, de talán Kant ragadta meg a legvilágosabban. A *Pöhlitz-féle metafizikai előadások*ban vezeti be híres felosztását, miszerint a filozófia három kérdés körül forog (Mit lehet tudnom? Mit kell tennem? Mit szabad remélnem?), de valójában mindhárom kérdés *egyetlen* negyedikre vonatkozik, ami így hangzik: „*mi az ember?*”²² A filozófia ezen antropológiai fordulatát számos módon (félre)értelmezték már, én e helyütt csupán annyit szeretnék leszögezni: ha a filozófia-csinálás első lépéseként elfogadjuk, hogy episztemikus tevékenységet végzünk, úgy második lépésként, metafizikailag szempontból megkerülhetetlen jelentőségű az, hogy milyen antropológiai kiindulópontból fogunk mindehhez – még akkor is, ha ez a kiindulópont maga is ingatag, s szűnni nem akaró kritikai vizsgálódás tárgyát képezi.

Milyen lény az, aki végzi ezt a filozófiának nevezett episztemikus vállalkozást, mire számítsunk tőle? A klasszikus paradigma szerint az ember egy episztemikusan (potenciálisan) jól felszerelt lény, éppen *ezért* a filozófus konklúzív érvek lefektetése által szubsztantív igazságokra juthat. Ezzel szemben a posztklasszikus paradigma szerint az ember egy episztemikusan rosszul felszerelt lény, éppen *ezért* a filozófus nem tud konklúzív érveket lefektetni, s így szubsztantív igazságokra sem juthat.

Rögtön láthatjuk, hogy az episztemikus felszereltség posztklasszikus állapotleírása önmagában nem igazán, *csak* a klasszikusra vonatkoztatva lesz értelmes. Hisz mihez képest „rossz” az ember episztemikus felszereltsége? Ahhoz képest, amit a klasszikus paradigma állított, hitt róla. A klasszikus paradigma távolról sem teljesen homogén, képviselői azonban abban a tekintetben közös nézeten vannak, hogy az

²¹ Tőzsér 2021. 440–441.

²² Kant 1980. 126.

ember (potenciálisan)²³ rendelkezik olyan képességekkel, melyek révén filozófiai igazságokra lehet jutni. Az igazságok direkt módon arról számolnak be, hogyan vannak a dolgok a valóságban, ezeket kényszerítő erejű, megfellebbezhetetlen érvelés és racionális észhasználat segédelmével mint rendíthetetlenül biztos alapot fektethetjük le. Mind jól ismerjük az efféle sorokat a Legnagyobbak műveiből, megspórolom most idézésüket. Az ember erős episztemikus felszereltsége egy erős racionalitás-fogalmat és erős igazolás-igényt követel meg: ha a klasszikus paradigmát tartom érvényesnek, csak azon filozófiai vélekedésemet tarthatom igaznak, melyről meg tudom mondani, hogy miért azt tartom igaznak, a kényszerítő erejű igazoló érvekhez tehát egyes szám, első személyben hozzá kell hogy férjek. Minden olyan hitem, amely esetén ez nem teljesül, nem racionális. Márpedig, mivel az ember episztemikusan jól felszerelt – vagyis *hozzáférhet* a szubsztantív igazságokhoz –, filozófiai vélekedéseimért episztemikusan felelős vagyok, nem-racionális hite(i)met tehát el *kell* vetnem.

Csak hogy a permanens disszenzus fényében a posztklasszikus minden joggal állapíthatja meg, hogy a klasszikus elképzelés céljai elérhetetlennek tűnnek, elvárásai irreálisak, víziója beteljesíthetetlen.²⁴ S erre a legkézenfekvőbb magyarázat az, hogy félreismerték, rosszul mérték fel az ember episztemikus képességeit, ami-

kor konklúzív érvek mentén formálódó szubsztantív filozófiai igazságok lefektetésére képes lényként előfeltételezték. A posztklasszikus szemszögéből a klasszikus paradigmát az episztemikus *hübrisz* szelleme lengi be. Mondjunk le tehát az ember klasszikus fogalmáról! Ismerjük el, hogy nem úgy vagyunk episztemikusan felszerelve, hogy „az örökkévalóság pecsétjével” ellátott szubsztantív filozófiai igazságokhoz juthassunk! Ha így közelítjük meg ezt a kérdést, akkor persze az is egyértelmű, hogy az episztemikus státuszban bekövetkezett megfosztottság nem valódi megfosztottság – hisz sosem volt a miénk a tételezett képesség. Úgy látom, ez a magyarázata a fent nagy számban bemutatott „Tőzsér₂₀₁₈”-nak igaza van abban, hogy 'p', csak hogy ez nem *anomália*, mint ahogy ő gondolja, hanem éppen ez a *normális* állapot”-szerkezetű érveknek.

VI.

Hogyan kell akkor elképzelni a posztklasszikus paradigma választát arra: mégis, miért tartsak ki filozófiai vélekedéseim mellett, ha azokat nem tudom kényszerítő módon igazolni? Nos, ha lemondunk a klasszikus paradigma deontológiai ihletettségu igazolás-konceptiójáról, akkor azt kapjuk, hogy filozófiai vélekedéseinket racionálisan fenntarthatjuk a következő indoklással is: „bár nem férek hozzá filozófiai vélekedésem kényszerítő igazolásához, mégis, *szerintem* 'p' filozófiai vélekedésem igaz, nem állítom ugyanakkor, hogy másnak is igaznak *kell* tartania 'p'-t.” Ennek megszemélt következményei lesznek. S azon nyomban kitűnik belőle a posztklasszikus paradigma egyik legfontosabb tulajdonsága: a személyes nézőpont döntő szerepe a filozófiai elméletalkotásban. Míg a klasszikus paradigmában a filozófus a filozófiacsinálás során *az* univerzális emberiséget

²³ Azért potenciálisak ezek a képességek, mert a klasszikus paradigma képviselői tipikusan úgy tartották, a legtöbb ember (a nem-filozófusok és a rossz filozófusok) nem bontakoztatják ki (aktualizálják) őket.

²⁴ Igen beszédes, hogy a tanulmánykötetben – a Tőzsért ért számos bírálat ellenére – senki nem áll ki nyíltan és teljes mellszélességgel a klasszikus vízió mellett. Úgy tűnik tehát, hogy az ekként értett filozófia kudarc viszonylagos konszenzus tárgyát képezi?

és az egyetlen helyes, racionális észhasználatot instanciálja, addig a posztklasszikus paradigmában minden filozófia-csinálás a *bizonyos* filozófia-csináló személyhez kötődik.²⁵

A félreértések elkerülése végett tisztázzuk: ez a különbség nem azt jelenti, hogy a klasszikus paradigma képviselői számára az égető filozófiai problémák ne volnának egyszersmind égető személyes problémák is. A *Phaidón* megejtő szépsége nyilvánvaló példája annak, hogy Platón számára nem pusztán teoretikus, hanem a lehető legszemélyesebb téttel is bír a lélek halhatatlanságának kérdése. Ez a distinkció filozófiai vélekedéseink eredetéről, státuszáról és igazoltságáról szól. Arról, hogy a posztklasszikus paradigma elfogadja, hogy argumentatívan felépített cizellált filozófiai hitrendszerünk elválaszthatatlanul és szükségszerűen összefüggésben áll prefilozófiai intuícióinkkal, zsigeri hiteinkkel. Ezek olyan sarokkövei világra való nyitottságunknak, melyeket nem mi választottunk hosszadalmas és bonyolult filozófiai elmélkedések útján, hanem amik maguk már előzetesen orientáltak minket. Sarokkövek, de nem szükségképp statikusak: olykor maguk is romba dőlhetnek, s átadhatják helyüket más intuícióknak. Mégis, elengedhetetlen részei a filozófia-csinálásnak. Ahogy Kocsis fogalmaz: „[...] miért is olyan lényeges az, hogy egy filozófiai elmélet respektálja a nem-filozófiai megfontolásokon alapuló vélekedéseinket? A válasz egyszerű: másképp nem tudnánk hinni a kérdéses elméletben. Őszintén csak akkor hihetünk egy filozó-

fiai elméletben, ha nem tesz minket hiteltelenné és irracionálissá.”²⁶

Vagyis a helyzet így fest a posztklasszikus paradigmában: bár belátjuk, hogy a világról adható több, egymással inkompatibilis, de mégis, minőségét tekintve hasonlóan jó filozófiai elmélet, ennek ellenére nem járunk el irracionálisan, ha saját filozófiai álláspontunkat nem függesztjük fel.²⁷ Ezt azért is tehetjük meg – s hadd hívjam fel a figyelmet ismét arra, hogy ezeket a megállapításokat is érdemes antropológiai előfeltevésként olvasnunk! –, mert mint Bernáth László fogalmaz: „képtelenek vagyunk arra, hogy a számunkra legfontosabb filozófiai kérdésekben egyszerűen felfüg-

²⁶ Kocsis 2021. 88.

²⁷ Ahogy Bernáth írja: Tőzsér₂₀₁₈ „álláspontja öncáfoló, az enyém viszont tagadja, hogy akár a saját filozófiai nézeteim, akár ez a metafizológiai vízió, valamilyen objektív mérce alapján jobb lenne, mint a másik – például Tőzsér – nézetei.” Bernáth 2021. 304. Arról, hogy a disszenzus ellenére miért nem irracionális nem felfüggeszteni hiteinket, Sutyák Tibor más irányból érvel, melyre a főszövegben hosszasan nem térek ki, de itt megemlíteném. Sutyák szerint ha elfogadjuk, hogy a legtöbb filozófiai probléma felírható eldöntendő kérdésként (pl. vagy van halhatatlan lélek, vagy nincs), akkor az is világos, hogy voltak és vannak filozófusok, akik e kérdésekre helyes választ adtak. Ahogy fogalmaz: „nem zárható ki, hogy [elméletünk] noha minőségét tekintve más elméletekkel azonos, értékét tekintve megfogtuk vele az Isten lábát. [...] Miért kellene felfüggesztenie az ítéletét bárkinek is egy elmélet vonatkozásában, ha az illető elmélet magas episztemikus minőséggel rendelkezik, és nem zárható ki, hogy éppen az oldja meg az adott problémát?” Sutyák 2021. 120. Ehhez még a következőt tenném hozzá: hogy kicsoda fogja meg az Isten lábát, az persze kontingens, vagyis tulajdonképpen nem a mi érdekünk, ha éppen mi vagyunk azok. Az igaz filozófiai hitek tehát egyfajta episztemikus lottó által kerülnek kisorsolásra az emberek között – hogy ezt miért tartom egy teljesen plauzibilis lehetőségnek, az hamarosan világos lesz.

²⁵ Ennek egy érdekes és ritka elegyét találjuk a fiatal Schelling és Fichte filozófiájában: szerintük a filozófia-csináló személyes karakterén (is) múlik, képes-e az emelkedett, szubsztantív igazságok, s így a valódi szabadság elsajátítására. Lásd ehhez: Schelling 1997. 567; 583–584; ill. Fichte 1981. 35.

gesszük az ítéletünket.”²⁸ Hankovszky Tamás így summázza mindezt: „márpedig a magam számára egzisztenciálisan és episztemikusan is kitüntetett vagyok.”²⁹ Új könyvében Tőzsér szemére veti a posztklasszikus paradigmának, hogy (nem morális értelemben) egocentrikus – túlságosan is saját magára záródik a filozófiai vizsgálódás, ha csak azt tűzi ki célul, hogy saját prefilozófiai intuícióit egy koherens egyensúlyá formálja. Abban igazat adok neki, hogy egy efféle megközelítés során valóban fennáll a veszélye annak, hogy a módszeres kétely filozófiai erényét nem gyakoroljuk kellően. De ez nem szükségyszerű. Mint már hangsúlyoztam, ezen intuícióink elvben lehetnek dinamikusak és maguk is képezhetik szkepszis tárgyát. Már csak azért is, mert a Tőzsér által oly sűrűn hangsúlyozott álláspontot – miszerint a filozófiai problémák abból fakadnak, hogy inkonzisztens állítások iránt érzünk (vagy legalábbis érezhetünk) episztemikus vonzalmat – a posztklasszikus minden gond nélkül osztja. Azt érdemes belátnunk, nem valószínű, hogy ezt a fajta „egocentrizmust” bárki túlhaladhatná. Katona Ágnes ugyanezen tanulmánykötetről írt recenziójában igen meggyőzően mutatja be, hogy akármilyen magas fokon gyakoroljuk is az episztemikus szerénység erényét, *elkerülhetetlen*, hogy a (meta)filozófia-csinálás során ne tulajdonítsunk saját érveinknek, nézeteinknek nagyobb súlyt, mint a velünk egyet-nem-értőeknek.³⁰

A posztklasszikus antropológia tehát a következő: mi, filozófia-csináló emberek *olyanok vagyunk*, hogy episztemikus felszereltségünk nem biztosít hozzáférést szubsztantív filozófiai igazságokhoz. De *olyanok is vagyunk*, hogy ennek ellenére

olykor, legalábbis bizonyos kérdésekben elengedhetetlennek érezzük, hogy kialakítsuk filozófiai álláspontunkat. Sőt, *olyanok is vagyunk*, akiknek filozófiai álláspontját döntően meghatározzák prefilozófiai természetű zsigeri hitei – és kinek-kinek mások ezen intuíciói. Továbbá *olyanok is vagyunk*, akik nem tudják transzcendálni saját perspektívájukat, így nézve tehát szükségképpen egocentrikusak vagyunk – saját nézőpontunk egyszerre kitüntetett és korlátozott abban az értelemben, hogy nem tudjuk nem azt gondolni, amit gondolunk, és nem tudjuk nem azt gondolni, hogy amit gondolunk, az igaz. Tőzsér álláspontja pedig az, hogy ehhez akkor azt is hozzá kell tennünk: *olyanok is vagyunk*, akik nem vállalhatnak episztemikus felelősséget filozófiai vélekedéseikért.³¹ Egyetértek vele. Csakhogy ez számomra teljesen elfogadható – mondhatni, teljesen összhangban van zsigeri intuícióimmal és filozófiai nézeteimmel, az emberről alkotott képemmel.

VII.

Tőzsér₂₀₂₁-nek szerintem igaza van abban, hogy a (kortárs) filozófusok nem reflektálnak kellő őszinteséggel és alaposággal arra, melyik paradigma részéhez sorolják magukat, beszédmódjuk és önpozicionálásuk pedig gyakorta a két keretrendszer implauzibilis elegyítését sejteti. A tanulmánykötet szerzői metafizológiai vázlatainak érdekessége abból is fakad, hogy többségük éppen e két paradigma ütközőzónájában helyezkedik el – Tőzsér₂₀₂₁ viszonzása pedig érzékletesen világít rá e pozíció talán még képviselőik előtt is rejtett előfeltevéseire és folyamányaira. Tőzsér₂₀₂₁ ugyebár nem egy, a filozófiában viszonylag szokványos vagy-vagy, hanem

²⁸ Bernáth 2021. 307.

²⁹ Hankovszky 2021. 283. (Két mondatot jelentéstartó módon összevontam.)

³⁰ Katona 2022. 113.

³¹ Tőzsér 2021. 437.

egy különös sem-sem helyzetben van. Világosan látja, és meggyőzően levezeti, hogy nem lehet a klasszikus paradigmában maradni, de meggyőződése, nem fogadhatja el a posztklasszikust sem. Tőzsér₂₀₂₁ metafizikai hontalan. Csakhogy igen élesen detektálja azt is, hogy e hontalanságban talán mégsem lesz egyedül: ugyanis a posztklasszikus paradigma melletti elköteleződés – mely bár elsősre kecsegtetőnek tűnik, s újabban mintha igen sokan szimpatizálnának vele – talán olyan következményeket von magával, amelyeket igen fájdóan lehet csak elfogadni, s erősen megkérdőjelezi a pozíció vállalhatóságát. Nagyon úgy fest, Tőzsér₂₀₂₁ úgy véli, ha ki tudja mutatni, hogy a posztklasszikus paradigma képviselőjének azt is kell gondolnia, hogy nem lehet episztemikusan felelős filozófiai vélekedése miatt, és nem hihet valódi magabiztossággal azok igazságában, akkor azzal eltántorítja e nézettől filozófustársait. Ez még – szerintem – önmagában nem kellően erős ellenimpulzus, s ne feledjük, amit Tőzsér₂₀₂₁ fel tud kínálni cserébe, az egy bizonytalan, két szék között a pad alá eső sem-sem pozíció. Úgy látom, Tőzsér azonban további érvekkel is előrukkolhatna azzal kapcsolatban, hogy felhívja a figyelmet arra, milyen zavarba ejtő következményei lehetnek a posztklasszikus paradigma melletti elköteleződésnek. Az az antropológiai tézis ugyanis, hogy „Nem vagyok episztemikusan felelős azért, milyen filozófiai álláspontot találok vonzónak, az ugyanis zsigerei hitteim miatt történik. Azért gondolom, amit gondolok, mert olyan vagyok, amilyen”, egyértelműen túlfeszíti a metafizika kereteit, s általánosságban körvonalaz egy felelőség-konceptiót, egész pontosan a felelőség hiányának koncepcióját. Idézzük fel Galen Strawson (Nietzschétől kölcsönzött) hiányzó alap érvét, s nézzünk belőle két változatot:

Metafilozófiai-episztemikus verzió:

(1) Azért *gondolod*, amit *gondolsz*, mert olyan vagy, amilyen. Így (2) Csak akkor viselhetsz valódi *episztemikus felelőséget* azért, amit *gondolsz*, ha azért is valódi felelőséget viselsz, hogy (mentális értelemben) olyan vagy, amilyen. Csakhogy (3) Nem viselhetsz valódi felelőséget azért, hogy olyan vagy, amilyen, következképpen nem viselhetsz valódi felelőséget azért, amit *gondolsz*.

Az eredeti így hangzik:

Metafizikai-morális verzió: „(1) Azért *teszed*, amit *teszel*, mert olyan vagy, amilyen. Így (2) Csak akkor viselhetsz valódi *morális felelőséget* azért, amit *teszel*, ha azért is valódi felelőséget viselsz, hogy (mentális értelemben) olyan vagy, amilyen. Csakhogy (3) Nem viselhetsz valódi felelőséget azért, hogy olyan vagy, amilyen, következképpen nem viselhetsz valódi felelőséget azért, amit *teszel*.”³²

A két érv szerkezete tökéletesen megegyezik, csupán a *gondol* – *tesz*, és az *episztemikus* – *morális* szópárokat cseréltem ki. Nagyon erős meggyőződésem, hogy aki egyiket elfogadja, annak a másikat is el kell fogadnia. Én mindkettőt érvényesnek tartom, de bizonyos vagyok benne, hogy a posztklasszikus paradigma jelentékeny számú képviselője vonakodna így tenni, hisz ezzel egy igen radikális morálfilozófiai álláspontot húzna a nyakára.

³² Strawson 2013. 126.

VIII.

Tanulmányomban igyekeztem bemutatni a posztklasszikus paradigma legfontosabb jellemvonásait. Úgy látom, a kontextus feltérképezése releváns módon tud hozzájárulni a tanulmánykötet szövegeinek értelmezéséhez. Világossá válhatott az is, hogy Tőzsérről szemben úgy látom, egy vállalható álláspontról van szó, és saját (meta)filozófiámat is ezen keretek között képzelem el. Tőzsér vonakodását ennek dacára érteni vélem; teljesen nyugodt magam sem vagyok, így zárásképp hadd térjek még ki erre a kérdésre röviden. Egyrészt tagadhatatlanul bizarr érzés arra gondolni, hogy meghatározó filozófiai hiteim igazságértékei mind egy, a világban folyamatosan zajló episztemikus lottósorsolás függvényei. Saját (miben)létem esetlegességének, törékenységének és kitettségének gondolata azonban nem új keletű számomra – egész jól össze lehet ezzel barátkozni, ha engedni az ember alkata.³³ Másrészt, bár meggyőződéses posztklasszikus vagyok, a filozófiai elméletalkotás relevanciáját és a filozófiai elméletek súlyát tekintve igen ambivalens érzéseim vannak. Az alábbi idézetek plasztikusan megvilágítják, milyen két szélsőség közötti skálán ingadozom, amikor a filozófiai elméletalkotás értelme körül járnak gondolataim. Először következzen egy helyzetfelmérés Tengelyi Lászlótól:

A világban lévő dolog agonális világvázlatok ösztönzője, s mindig is az marad. Bizonyosan nem így lenne, ha a világhorizontot valaha is teljességgel fel lehetne tárni. Ám ez a feltételes mondat nem potencialitást, hanem irrealitást fejez ki. A megjelenő dolog és a világhorizont kö-

³³ És ami ezt illeti, valljuk be: ezen önkép morális-egzisztenciális vonatkozásai még nehezebben fogaszthatók.

zötti különbség a tapasztalat megszűntethetetlen alapstruktúrájához tartozik. (Tengelyi 2017. 239.)

Tengelyi – a fenomenológiai hagyomány talaján állva – azt tematizálja, amit Schmal Dániel tanulmánya is pedzegetett: „Nem lehet, hogy a világ éppoly enigmatikus, mint a megismerő? Pontosabban, hogy igazán a kettő viszonya az, ami az inkonzisztens episztemikus vonzalmaink fényében enigmatikusnak és kiismerhetetlennek bizonyul?”³⁴ Akárhogy is, az biztosnak tűnik, hogy ez az állapot agonális világvázlatokat szül. Ahogy Tengelyi fogalmaz:

Egy filozófiai világvázlat [...] nem más, mint végtelen eszme, amelyet véges sok – egymás közt egybehangzó – tapasztalat támaszt alá. A filozófiai világvázlat e paradox struktúrájából ismét csak egy alapvető belátás következik: mivel véges sok – egymás közt egybehangzó – tapasztalat alapvetően különböző végtelen eszmékkel is összeegyeztethető lehet, ezért különböző világvázlatok lehetségesek. Nem véletlen, hogy a világvázlatok újra meg újra összeütközésbe kerülnek egymással. Összeütközéseik ráadásul mindig újabb világvázlatok kialakulására adnak alkalmat. (Tengelyi 2017. 226.)

Ez egy tagadhatatlanul magával ragadó, emelkedett elképzelés a világvázlat-csináló emberről. A helyzetleírás másik végére a dadaizmus vezéralakját, Tristan Tzarát nevezném, aki így ír:

A filozófia az a kérdés: melyik oldalról kezdjük szemlélni az életet, isten, eszme, vagy bármi más oldaláról. Minden amit szemlélünk, hamis. Nem hiszem, hogy fontosabb volna a viszonylagos

³⁴ Schmal 2021. 244.

eredmény, mint a választás sütemény és cseresznye között vacsora után. [...] Ha azt kiáltozom:

Eszmény, eszmény, eszmény
megismerés, megismerés, megismerés,
bummbumm, bummbumm,
bummbumm,
akkor elég pontosan rögzítettem azt a fejlődést, törvényt, erkölcsöt és minden más szép tulajdonságot, amelyeket különböző, nagyon értelmes emberek oly sok könyvben vitattak, hogy végül megállapítsák, mégis mindenki egyéni bummbummja szerint ugrádozott, és igaza van bummbummja miatt [...] (Tzara 1992. 32–33.)

Hogy ma, a klasszikus paradigma alkotmányát követően filozófiai elméleteinket inkább agonális világvázlatoknak avagy bummbummoknak tartjuk, arról döntsön a kedves olvasó – úgysem ön dönt, hanem zsigeri intuíciói.

IRODALOM

- Bárány Tibor. 2021 Filozófiai problémák, episztemikus vállalkozások és metafizikai szkepszis. In Bernáth László – Kocsis László (szerk.) *Az igazság pillanatai? Metafilozófiai válaszok a szkeptikus kihívásra*. Budapest, Kalligram. 186–206.
- Barcsi Tamás 2021. Filozófia, önmegismerés, terápia. In Bernáth László – Kocsis László (szerk.) *Az igazság pillanatai? Metafilozófiai válaszok a szkeptikus kihívásra*. Budapest, Kalligram. 132–148.
- Bekő Éva 2021 Metafizikai igazságok és a szenvedés megszűnése: az ind filozófia mint episztemikus vállalkozás és mint terápia. In Bernáth László – Kocsis László (szerk.) *Az igazság pillanatai? Metafilozófiai válaszok a szkeptikus kihívásra*. Budapest, Kalligram. 347–365.
- Bernáth László 2021. A döntés pillanatai. In Bernáth László – Kocsis László (szerk.) *Az igazság pillanatai? Metafilozófiai válaszok a szkeptikus kihívásra*. Budapest, Kalligram. 289–308.
- Bernáth László – Tózsér János 2020. Epistemic Self-esteem of Philosophers in the Face of Philosophical Disagreement. *Human Affairs*. 30/3. 328–42. <https://doi.org/10.1515/humaff-2021-0029>
- Bernáth László – Tózsér János 2021. The Biased Nature of Philosophical Beliefs in the Light of Peer Disagreement. *Metaphilosophy* 52/3–4. 363–378. <https://doi.org/10.1111/meta.12501>
- Demeter Tamás 2014. A filozófiai tudás természetéről. *Magyar Filozófiai Szemle*. 58/2. 125–29.
- Demeter Tamás 2021. A filozófia nem episztemikus vállalkozás. In Bernáth László – Kocsis László (szerk.) *Az igazság pillanatai? Metafilozófiai válaszok a szkeptikus kihívásra*. Budapest, Kalligram. 23–37.
- Farkas Henrik 2014. Probléma és perspektivizmus (válasz Tózsér János Hihetünk-e komolyan és őszintén filozófiai elméletekben? című írására). *Magyar Filozófiai Szemle*. 58/2. 130–138.
- Fichte, Johann Gottlieb 1981. Első bevezetés a tudománytanba. In uő: *Válogatott filozófiai írások*. Ford. Endreffy Zoltán, Kis János. Budapest, Gondolat Kiadó. 17–52.
- Forrai Gábor 2013. Nem, Platón, te nem vagy irracionális. *Magyar Filozófiai Szemle* 57/2. 101–113.
- Hankovszky Tamás 2021. A disszenzus értéke. In Bernáth László – Kocsis László (szerk.) *Az igazság pillanatai? Metafilozófiai válaszok a szkeptikus kihívásra*. Budapest, Kalligram. 275–288.
- Herpai Csaba Sándor 2021. Episztemikus vállalkozások. In Bernáth László – Kocsis László (szerk.) *Az igazság pillanatai?*

- Metafilozófiai válaszok a szkeptikus kihívásra.* Budapest, Kalligram. 57–71.
- Katona Ágnes 2022. Nem jó, de nem is tragikus – Filozófia a metaszeptikus vita után. *Elpis.* 24. 101–115.
- Kant, Immanuel 1980. Pöhlitz-féle metafizikai előadások. In uő. *A vallás a pusztán ész határain belül.* Ford. Vidrányi Katalin. Budapest, Gondolat. 123–128.
- Kocsis László 2021. Filozófia konkluzív érvek nélkül: beérhetjük-e azzal, hogy episztemikus egyensúlyra törekszünk? In Bernáth László – Kocsis László (szerk.) *Az igazság pillanatai? Metafilozófiai válaszok a szkeptikus kihívásra.* Budapest, Kalligram. 72–92.
- Márton Miklós 2021. Miért lehetünk metametaszeptikusok? A disszenzusból vett érv kritikája. In Bernáth László – Kocsis László (szerk.) *Az igazság pillanatai? Metafilozófiai válaszok a szkeptikus kihívásra.* Budapest, Kalligram. 151–166.
- Mekis Péter – Sutyák Tibor 2013. Egyetértés és egyértelműség. (Válasz Tózsér János Hihetünk-e komolyan és őszintén filozófiai elméletekben? című tanulmányára). *Magyar Filozófiai Szemle.* 57/2. 114–127.
- Molnár Gábor 2014. Soha ne mondd, hogy soha. Ellenvetések Tózsér János Hihetünk-e komolyan és őszintén filozófiai elméletekben? című tanulmányával szemben. *Magyar Filozófiai Szemle.* 58/2. 113–124.
- Paár Tamás 2021. Szerénytelen mihasznák – avagy maradok antiszeptikus, kétségekkel. In Bernáth László – Kocsis László (szerk.) *Az igazság pillanatai? Metafilozófiai válaszok a szkeptikus kihívásra.* Budapest, Kalligram. 253–271.
- Pete Krisztián 2021. Józan ész és a filozófia szerepe. In Bernáth László – Kocsis László (szerk.) *Az igazság pillanatai? Metafilozófiai válaszok a szkeptikus kihívásra.* Budapest, Kalligram. 38–54.
- Schmal Dániel 2021. Taktikus kétely. In Bernáth László – Kocsis László (szerk.) *Az igazság pillanatai? Metafilozófiai válaszok a szkeptikus kihívásra.* Budapest, Kalligram. 236–252.
- Schelling, Friedrich Wilhelm Joseph 1997. Filozófiai levelek a dogmatizmusról és a kriticizmusról. Ford. Weiss János. *Magyar Filozófiai Szemle.* 41/3–4. 541–594.
- Schwendtner Tibor 2013. Értelmes megismerő vállalkozás-e a filozófia? Megjegyzések Tózsér János tanulmányához. *Magyar Filozófiai Szemle.* 57/2. 128–134.
- Sutyák Tibor 2021. Tizenkét dühös megjegyzés Tózsér János *Az igazság pillanatai* című könyvéről. In Bernáth László – Kocsis László (szerk.) *Az igazság pillanatai? Metafilozófiai válaszok a szkeptikus kihívásra.* Budapest, Kalligram. 111–131.
- Szabó L. Imre 2021. Egy szkeptikus paradoxonjai. In Bernáth László – Kocsis László (szerk.) *Az igazság pillanatai? Metafilozófiai válaszok a szkeptikus kihívásra.* Budapest, Kalligram. 167–185.
- Tengelyi László 2017. Vetélkedő világvázlatok. Módszertani transzcendentálisizmus versus naturalizmus. In Uő: *Őstények és világvázlatok.* 221–248. Budapest, Atlantisz.
- Tózsér János 2013a. Hihetünk-e komolyan és őszintén filozófiai elméletekben? *Magyar Filozófiai Szemle.* 57/1. 159–172.
- Tózsér János 2013b. Maradok szkeptikus, tisztelettel. *Magyar Filozófiai Szemle.* 57/2. 135–146.
- Tózsér János 2014a. Miért vagyok továbbra is szkeptikus. *Magyar Filozófiai Szemle.* 58/2. 139–150.
- Tózsér János 2014b. Filozófiai nézetkülönbség és a filozófiai problémák természetete. *Magyar Filozófiai Szemle.* 58/4. 60–75.

- Tózsér János 2016. Az Eszmélet és a filozófiai analízis. *Élet és Irodalom*. 60. évf., 45. sz.
- Tózsér János 2018. *Az igazság pillanatai. Esszé a filozófiai megismerés sikertelenségéről*. Budapest, Kalligram.
- Tózsér János 2021. Két év „távlatából”. In Bernáth László – Kocsis László (szerk.) *Az igazság pillanatai? Metafilozófiai válszok a szkeptikus kihívásra*. Budapest, Kalligram. 421–461.
- Tózsér János 2023. *The Failure of Philosophical Knowledge. Why Philosophers are not Entitled to their Beliefs*. London, New York, Bloomsbury. (Megjelenés: 2023. június 29.)
- Tzara, Tristan 1992. Dada kiáltvány 1918. In uó: *AA úr az antifilozófus*. Ford. Parancs János. Budapest, Orpheusz. 27–38.